

Милорадовић, Софија и Ненад Милорадовић

„Прешнија је моја башча него твој мертин“: Саво Пујић, *Водена кола на Требишњици*, Требиње: Центар за информисање Требиње, 2014, стр. 1–176

Гласник Етнографског института САНУ LXIV (1)

Београд, 2016

200–205.

#

Прешнија је твоја башча него мој мертин

Саво Пујић, *Водена кола на Требишњици*,
Требиње: Центар за информисање Требиње, 2014, стр. 1–176

Свако време има своје императиве, а у садашњем времену је један од значајнијих императива – употреба обновљивих извора енергије. Свет је пред новим изазовима, те се због тога ваља осврнути и на оно што је нашем времену претходило, односно – у тражењу нових решења треба имати у виду идеје претходника које данас можемо препознати у принципима одрживог развоја. Интересовање за примену обновљивих извора енергије свакако може допринети и одрживости руралних регија и њиховом бржем развоју. И управо у претходно реченом утемељен је значај књиге коју овде приказујемо – *Водена кола на Требишњици*, аутора Сава Пујића. Термин *одрживи развој*, који се последњих година веома често чује, по дефиницији подразумева да свака генерација треба да троши природне ресурсе у оној мери у којој неће угрозити опстанак наредних генерација. Примена обновљивих извора енергије је кључна за остваривање таквог развоја, а један од таквих видова енергије је и хидропотенцијал. Због тога је вредност ове књиге особита — она, дакле, није само документ о коришћењу енергије воде у једном времену и на једном ограниченом простору.

Вода – прасловенска и свесловенска реч – представља, као што је познато, један од четири основна природна елемента, уз земљу, ватру и ваздух; такође, она је предуслов опстанка живог света на планети Земљи. Она није само један од важних услова живота, већ представља и извор енергије. Њена механичка енергија кроћена је од давнина, јер су у употреби биле воденице за млевење жита. Вода, као једна од најраспрострањенијих материја у природи, може бити основ за решавање енергетских проблема човечанства. Основна направа или средство за извлачење воде било је (*водено коло*). Нацрте првих водених кола дао је још у 3. веку п. н. е. Фило Механикус у свом делу *Mehanika Sintaksis* (у поглављу *О пнеуматици*), па се тако претпоставља да је то изум из времена античке Грчке. И у Старом Риму се неговала традиција водених кола, о чему постоје записи и нацрти које је оставио Витрувије, на преласку између старе и нове ере. Иако не тако брзо као што се могло очекивати, примена воденица се проширила и по Персији, Кини, Индији и исламском свету, потом и у средњовековној Европи (деталније у Милорадовић 2012). Будући да је у домаћој литератури мало написа о конструкцији водених кола, треба поменути и податак да је детаљне скице таквих направа код нас дао и Ранко Финдрик у *Уводу у проучавање старих воденица* (Финдрик 1983).

Првој кључној речи ове књиге – *води* додајемо и другу – *коло*, оно које својом симболиком одражава кружни пут од рођења до смрти, чији значај и садржај произлазе из облика круга, а прасл. реч *коло* 'круг, обруч' позната је свим словенским језицима. Овде је реч о *воденом колу* или *колу за наводњавање* – завичајној карактеристици, требињском амблему, направи која је испуцалу од жеге и ужарену херцеговачку земљу претварала у зелене и плодне засаде – како бележи Саво Пујић. Данас, међутим, аутор бележи и неке детаље инспиративне за антрополошко-социолошка проматрања: фотографије младенаца и службене

просторије чији неизоставни сегмент чини представа воденог кола (уместо, на пример, портрета неке значајне политичке личности).

Требињски крај осетио је вишеструке користи од примене водених кола на Требишњици и успостављеног натапног система: поспешен је развој пољопривреде, пре свега – повртарства, па тако и привредни развој читаве ове области; повећани су знатно и приноси и вредност самог обрадивог земљишта – оног познатог као *колска земља* или *земља на колу*, за разлику од *посушне земље* или *посушја*. „Једна од ранијих веома значајних карактеристика Требињског поља, као и приобалних обрадивих површина узводно уз Требишњицу, био је развијен систем наводњавања којим је извлачена вода из водотока (главни ток реке и више њених *отока* – нап. приказивача) помоћу њихове погонске снаге“ (стр. 13). Занимљиво је можда у вези са овим навести и један податак, који се додуше тиче предела централне Србије – тачније, Великог Поморавља, и воденица: у Гласнику српског ученог друштва из 1879. године, који се чува у Историјском архиву у Јагодини, извесни инжењерски официр А. Алексић, који је био задужен за истраживање могућности пловидбе Великом Моравом, пише да препреку пловидби чине *многобројне воденице витларе*. Натапни систем на Требишњици девастиран је и престао је сасвим да функционише у другој половини двадесетог века, тачније – неке су се од направа морале обновити услед недовољне функционалности новог натапног система, при чему трошкови за обнову нису занемарљиви, поготово када се узме у обзир и поновно успостављање натапне мреже. Међутим, у новије време постаје актуелна обнова појединих водених кола у намери да се укаже на њихову историјску и традиционалну вредност, те самим тим – на њихов значај екстеријерног музејског експоната и локалног куриозума за туристе.

Према у народу још живом предању, Мујага Хаџихасановић је током свога хаџилука запазио водено коло на Нилу, па се појава водених кола на Требишњици несигурно може везати за ову херцеговачку феудалну земљопоседничку породицу и половину 18. века, а сигурнији подаци налазе се у записима (пре свега у судским протоколима) с половине 19. века, да би објекти за наводњавање доцније почели прелазити у заједничку својину мањих земљопоседника, претежно Срба. Натапни систем путем водених кола доживео је значајну примену након Првог светског рата, када је направљен знатан број нових кола (од којих су нека била и железна), да би последња била подигнута половином прошлог столећа. Због знатно умањених потреба за наводњавањем, услед промене пољопривредне структуре, запуштања обрадивих површина и подизања стамбених насеља, у заборав одлази и све што је било везано за стари натапни систем, али се, зачудо, понегде „још гледа на редослед залијевања, као што је случај на Мујковом колу у придворцима или на Чавлинама“ (стр. 114).

Већ сâм садржај књиге сведочи о ауторовом свеобухватном и темељитом приступу теми, будући да се у њему поред централних поглавља – везаних за преглед и опис самих натапних средстава, као и начина рада натапног система, те терминолошке лексике везане за овај сегмент народног живота – налазе и сваковрсни прилози: архивски документи, фотографије, путописни записи, уметнички прозни записи (пре свега – онај Јована Дучића, објављен у *Политици* 1907), младалачке догоровштине, представе воденог кола као омиљеног сликарског мотива (акварели, уља и др.), па и дигитални записи.

Монографија о воденим колима на Требишњици садржи Увод и седам целина: Натапна средства, Радње, Натапно право, Лексика везана за натапање, Остаци старог натапног система и његова обнова, Прилози и Цитирани извори. Поред наведених целина, књига садржи још неколико сегмената који су од значаја за тему, али су и од немале користи читаоцу: предговор и поговор, именски регистар, текстове двеју рецензија и резиме на енглеском језику. Такође, саставни део књиге је и приложени диск са двама видео-записима – филм Долап, Зорана Божића, као сведочанство о остацима водених кола на Требишњици, и видео-снимак Залијевање у Засаћком пољу, Неђељка Марића, иначе значајног сарадника С. Пујића у раду на овој монографији, који пак сведочи о после неколико деценија обновљеном довођењу воде и натапању повртњака. Велики број фотографија у колору, графичка опрема књиге и квалитетна штампа представљају додатну вредност у презентовању задате теме, осим што сведоче о великом уложеном труду аутора у прикупљању и одабиру грађе.

У првом поглављу – *Натапна средства* – представљени су материјални елементи натапног система (као и неопходан алат – мотика, дрвена лопата, фењер), који у својој целини представља макросистем сачињен од више микросистема, зависних међусобно у мањој или већој мери. Сваки пак микросистем састојао се од четири дела: *коло*, *кулина*, *јаз* и *(х)авуз*; *колом* се вода извлачила, оно је имало *кулину* као своје озидано кућиште, *јаз* је заправо била устава на водотоку којом се вода наводила на коло тако што се подизао њен ниво, а *(х)авузима* се, тј. малим каналима, та вода разводила по пољу, те су они чинили разводну мрежу на обрадивој парцели. Значајно је рећи да су (водена) кола именована двама синтагмама, а у зависности од начина њиховог покретања – *живо коло*, покретано воденом снагом (евентуално уз припомоћ човекове тежине – тзв. *табанањем*, тј. ризичним пењањем на дрвене лопатице кола), и *мртво коло*, које се у погон стављало искључиво марвеном или људском снагом. Ова су прва била у традиционалном натапном систему рађена искључиво од дрвета, висине до 5,5 м (по некима – и до 7,5 м), а ширине од 55 до 80 цм. Када је о именовану реч, постојали су и *живи (х)авузи*, чврсте градње и и знатније издигнути од земље, за разлику од привремених канала, грађених за сезонске потребе. У вези са реченим дајемо следећи навод: „И као што у Француској постоји израз *часно вино*, за који Бернар Пиво верује да на најбољи начин представља друштвену улогу вина у овој земљи (...), могао би израз *жива вода* у нашем етнокултурном кругу представљати кључну синтагму са речју *вода* као централним лексичким елементом“, а с освртом и на чињеницу да се код Срба вода замишља као живо биће, о чему сведочи понашање учесника у бројним обичајима и обредима (Милорадовић 2013, 16).

У поглављу *Радње* описане су три групе радњи чије је обављање неизоставно за ваљано функционисање натапног система: *грађење натапних средстава*, *одржавање натапних средстава* и *експлоатација натапног система*.

Важно је истаћи да су још из самога почетка постојале правне норме – законска регулатива за постављање натапних објеката, а регуле обичајног права – за функционисање натапног система (деоба права на наводњавање, распоред наводњавања, обавезе корисника и сл.). Након Великог рата, негдашњи кметови нису уз земљиште које су обрађивали добили и право на наводњавање, „па су онда били приморани да га откупљују од бивших својих ага. Цијена тог права

била је висока, прича се да је сат воде обично стајао колико и дулум земље“ (стр. 78).

У испитивањима термилошке лексике и сачињавању дијалекатских лексичких збирки мањег или већег обима најагилнији су били новосадски и нишки лингвистички посленици, па тако имамо монографске студије и ауторске радове о сточарској, ратарској, пчеларској и другим терминологијама, али постоје само два прилога везана за воденичку терминологију у Србији – рад Милосава Тешића о воденичкој терминологији рачанског краја (Тешић 1998а) и његов нацрт упитника за ову врсту терминологије (Тешић 1998б). Такође, Саво Пујић је пре неколико година објавио рад под називом *Лексика наводњавања у Требињском пољу* (Пујић 2009), и тај прилог о скромној по обиму терминологији једне делатности, условљеној просторним и временским ограничењем, представља основу овог монографског поглавља – *Лексика везана за наводњавање*. Корпус за невелики речник и анализу представљају разговори вођени са људима који су се бавили наводњавањем као занимањем и један новински чланак.

У поглављу о натапној терминологији даје се обимом невелики речник те терминологије, потом њена анализа са аспекта порекла и семантике појединих речи, као и натапна микротопонија са ситуационим планом натапног система (мапа са именима кола). Делатност представљена у приказиваној књизи поседује свој невелики лексички фонд, али специфичан, занимљив и значајан са језичког становишта, настао као одговор на задовољавање комуникативних потреба оних који у ту делатност били на разне начине укључени. У речнику има такозване општеупотребне лексике (*јастук, кутија, софа*), која је, очекивано, морала развити нову семантику, док су специфичне лексеме (*хавуз, кулина, мргањ, пелијеш, ронда*, па и двочлани назив *одов пут*) осмишљене да носиоцима дате делатности послуже за именовање неких реалија и појмова који нису актуелни код носилаца локалног народног говора. Најпре вероватно треба рећи да се у требињском крају увек говори *коло*, а никада *долап*. У натапној терминологији, *водом* се именују и право на наводњавање, и могућност наводњавања, и редослед наводњавања, а док су *водар* и *водарица* у Ускоцима они који носе воду (нпр. са извора у кућу) (Станић 1990), у Требињском је пољу *водар* – отвор на хавузу кроз који се пушта вода у посед, док је *водарица* – бразда кроз коју се проводи вода.

У речнику се нашло нешто преко стотину одредница, именичких и глаголских речи, као и понека синтагма, а уз сваку је реч дата дефиниција њеног значења, као и илустративни етнодијалекатски материјал, тј. контекст у коме је забележена реч са наведеним значењем. Речнички устројена лексика је највећим својим делом домаћег, тј. словенског порекла (пре свега, кључне речи *вода* и *коло*), али немали број лексема сврстава се у турцизме или романизме. У мини речнику натапне терминологије налазимо једнозначне и вишезначне речи, при чему се ове прве углавном сматрају специфичном натапном термилошком лексиком; потом налазимо синонимске парове, као нпр. *корњиж / пелијеж / мргањ, корито / текне*, обично и када се у истоме значењу употребљавају домаћа реч и позајмљеница, док су негде у питању само различити (морфо)фонемски ликови: *авуз / хавуз, вретено / вртено, крсница / крињача, соха / сова, тавлат / тавлејисат* итд. Такође, могу се уочити и творбено-семантичка гнезда: *хавуз, хавузарица, хавузат, хавузање*, или *ронда, рондат, урондат, рондање*. Занимљиво је да су називи појединих *ронди*, тј. периода у којем се понављао редослед

заливања на одређеном колу, давани према првобитним (су)власницима: *диздаруша, карамехмедуша, салахуша*. Земљиште се у Требињском пољу могло *хавузат, језерит, кутијат, пелијешит, плутат, појарит, пригртат, тавлејусат* или *газит, жуљат* (а само ћемо за последњи глагол, интригације ради, навести да значи 'одстрањивати коров и муљ са хавуза').

У оквиру последње потцелине аутор наводи да су водена кола, сходно своме привредном значају, била и важни оријентир у простору, те да су имала и своје номинације, што се ређе дешавало и са јазовима и хавузима. Наведена је мотивација називља ових кола, а она су најчешће називана по негдашњим власницима (генитив мн. од нечијег презимена, присвојни придев од имена или презимена и сл.), па тако имамо *Хаџихасановића коло, Алечковића коло, Дучића коло, коло Пера Вучуревића, Мујково коло* и друга, али и по локалитету или потесу: *коло на Дугом, Гучинско коло* и сл. Бележена су синонимна именовања, напоредна употреба вишечланих и скраћених назвања, па тако данашњи урбани микротопоними *Малтезово* или *Дучићево* представљају заправо скраћене микротопониме *Малтезово коло* и *Дучићево коло* – давнашње и углавном непрепознате од стране млађих генерација Требињаца.

Поред овог термилошког мини лексикона и анализе појединих његових одредница, аутор је додатно, преко фотографија на којима се налазе фотокопије рачуна, одобрења, распоред коришћења воде, уговори и сл. донео лексику која такође може бити од користи дијалектолозима и историчарима српскога језика.

*

Почели смо овај приказ помињањем чињенице да свако време има своје императиве, а завршавамо га чињеницом да и људи имају своје, дакако различите, императиве, па им је нешто *преишње* од нечега другог или им је *преиша* да нешто учине – можда и да провале туђи јаз како би навели воду на свој посед, али је ипак у требињском крају остала да живи прича како је Николи Шегрту било важније да комшија Богдан Маџар заврши са заливањем баште него да он „окрене“ воду да би залио свој кукуруз, а ми смо поенту те приче ставили за наслов овога текста.

Литература

- Милорадовић, Н. 2012. „Енергија воде – од воденице поточаре до хидроцентрале“. *КГХ* 3/2012: 85–89.
- Милорадовић, С. 2013. „Вода и понешто од воде у српским дијалекатским речницима“. У *Aquatica: књижевност, култура*, ур. Мирјана Детелић и Лидија Делић, 11–32. Београд: Балканолошки институт САНУ.
- Пујић, С. 2009. „Лексика наводњавања у Требињском пољу“. *Годишњак за српски језик и књижевност*, Година XXII, број 9: 419–436.
- Станић, М. 1990. *Ускочки речник*, Књига I. Београд: Научна књига.
- Тешић, М. 1998а. „Из воденичке терминологије рачанског краја“. *Српски језик*, Бр. 1–2: 287–292.
- Тешић, М. 1998б. „Основни текст упитника за воденичку терминологију“. *Српски језик*, Бр. 1–2: 529–534.

Финдрик, Р. 1983. „Увод у проучавање старих воденица“. *Саопштења XV*: 95–117.

Софија Милорадовић, Ненад Милорадовић

Зимски семинар антропологије за старије полазнике у Истраживачкој станици Петница

Током своје двадесет две године постојања, семинар антропологије у Истраживачкој станици Петница прошао је кроз многе промене, које су га данас направиле онаквим какав јесте. Мењање назива семинара, проток предавача, сарадника и руководиоца, проширење капацитета, а понајвише нове генерације полазника сваке године чине Петницу константно променљивом у својој континуираној мисији развоја научне културе и упознавања средњошколаца са различитим дисциплинама.

Тренд који се појачава из године у годину, захваљујући медијској пажњи упућеној Истраживачкој станици Петница, прихватању значаја неинституционалног образовања, али и добрих резултата рада у Петници, јесте пријављивање све већег броја заинтересованих средњошколаца. Истраживачка станица, наравно, овај тренд покушава да испрати повећањем капацитета и квота за пријем полазника. Као део мера које се предузимају да се одговори на већи број пријављених полазника, постала је уобичајена пракса да се организују одвојени семинари за „млађе“ и „старије“, односно за оне који први пут долазе на семинар антропологије и оне који су већ „прошли“ кроз барем један циклус семинара.

Циклус подразумева четири семинара који се одржавају у току једне године. Начелно гледано, замишљено је да је зимски семинар онај на којем се полазници упознају са антропологијом, њеним појмовима, предметом и методом. Методологија антропологије се детаљно обрађује на пролећном семинару, а летњи семинар би требало да буде посвећен изради истраживачких радова самих полазника. Јесењи семинар је ту да се полазнички истраживачки радови доврше и доведу у своју финалну форму, то јест, спреме за учешће на конференцији петничких радова. Када је у питању семинар за старије, план циклуса прилагођен је чињеници да су полазници стекли основна знања приликом претходних боравака у Петници. Због тога се трудимо да теме семинара за старије полазнике одредимо тако да позивају на промишљање актуелних културних и политичких дешавања у свету, и додатно пруже одговоре на нека од питања која су битна за појединачне истраживачке теме које се обрађују на семинару.

Тренутно руковођење семинаром антропологије организовано је кроз сарадњу Соње Жакуле, која је задужена за семинар млађих полазника, и мене, која сам одговорна за семинар за старије полазнике. Немали број стручних и млађих сарадника учествује у тој сарадњи. Будући да сам се са семинаром антропологије први пут упознала као полазница пре скоро пуну деценију, имала сам прилике да се нађем у свим полазничким и сарадничким улогама које обухвата рад једног